

Hope M. Harrison

AZ 1956-OS MAGYAR FELKELÉS ÉS A KELETNÉMET PÁRTPOLITIKA

A magyar felkelés és annak leverése erősen befolyásolta a keletnémet pártvezetés jövőbeli politikáját. A forradalom rövid és hosszú távon egyaránt megakadályozta, hogy jelentős mértékben felülvizsgálják a keletnémet keményvonalas politikát. A forradalmat követően nem sokkal a Német Szocialista Egységpárt első titkárának, Walter Ulbrichtnak és az általa képviselt sztálinista irányvonalnak sikerült meghátrálásra készítenie Karl Schirdewan¹ és a köréje csoportosult liberális tábor. Hosszú távon pedig a lengyelországi és magyarországi zavargások olyan fegyvert adtak Ulbricht kezébe, amellyel a reformok kockázatát példázhatta és így saját, keménykezű politikáját igazolhatta.

Mielőtt közelebbről megvizsgálánk a keletnémet pártvezetés reagálását a magyar események hírére, tisztáznunk kell, milyen viták foglalkoztatták a pártvezetést 1956 őszén, valamint azt, hogy a felkelés hatására miként módosult az különböző álláspontok közötti erőviszony. A keletnémet vezetést közvetlenül három okból érintették a Magyarországon történtek: egyfelől a liberális pártellenzék esélyeinek szempontjából, továbbá a menekültkérdés miatt, valamint azért, mert az 1953. június 17-i keletnémet felkelés réme és megismétlődésének veszélye még elevenen élt a politikusok tudatában.

AZ SZKP XX. KONGRESSZUSA ÉS A KELETNÉMET PÁRTVEZETÉS

A Nyikita Szergejevics Hruscsov által fémjelzett új bel- és külpolitikai irányelvek az NSZEP vezetésében is komoly vitákat váltottak ki a XX. kongresszus után. A német belpolitikát illetően az volt a kérdés, hogy az NDK-ra mennyire voltak jellemzőek Sztálin „hibái”, „a pártélet lenini normáinak megsértése” (pl. a személyi kultusz és a párton belüli demokrácia teljes hiánya) és az NDK-ban mennyire lehet követni a „szocializmushoz vezető eltérő utak” elvét. Sztálin bűneinek feltárása kapcsán mindenképp arra kellett választ adni, hogy csak Sztálin személyiségéből következtek a hibák, avagy a szocialista társadalmi berendezkedés, s így az NDK társadalmának is alapvető gyengeségei. A külpolitika terén pedig a békés egymás mellett élést és a háború elkerülhetőségét hirdető hruscsovi tézisek Kelet-Németország viszonyaira való adaptálhatósága vetett fel kételyeket. A pártvezetésen belül hamar megmutakoztak a fenti kérdésekkel kapcsolatos véleménykülönbségek, a magyar felkelés idejére pedig már ki is éleződött a két tábor közötti vita. Schirdewan és egyes pártpolitikusok meg voltak győződve arról, hogy a párt minden fórumán szóvá kell tenni az említett kérdéseket. Szerintük az NDK-ban is változásokat kéne kezdeményezni a hruscsovi beszédben foglaltak szerint. Ulbricht és hívei ezzel szemben egyre kevésbé helyeselték ezeknek a problémáknak

¹ A tanulmányban vizsgált időszakban Karl Schirdewan a Német Szocialista Egységpárt Politikai Bizottságának és a Titkárságnak is tagja volt. Gyakorlatilag az NSZEP 2. számú vezetőjének számított. Ulbrichton kívül ő volt az egyetlen olyan pártpolitikus, aki egyszerre volt tagja a két testületnek. Schirdewan irányította a Vezető Párttestületek Osztályát (Leitende Organe, Parteien und Massenorganisationen), azaz ő állt a párt kádéripolitikájának az élén, és ő volt a Központi Bizottság ifjúságért felelős titkára is.

a nyílt felvetését, nem beszélve a reformok bevezetéséről, ami elől megpróbálták kitérni. Kijelentették: ami megtörtént, az megtörtént, a jövővel kell foglalkozni.²

Hruscsov titkos beszéde Pandora szelencéje volt Ulbricht szemében, és ezért a német pártvezető nem is gondolt annak felnyitására. Elsősorban azért nem akarta nyilvánosság elé tárni, mert Hruscsov beszédének központi témái között Sztálin személyi kultusza is szerepelt. A XX. kongresszus után sok nyugati, de néhány szovjet és keletnémet megfigyelő is rámutatott arra, hogy Ulbricht vezetési stílusa sem volt mentes a személyi kultusztól. A berlini szovjet nagykövet, Georgij Puskin 1956 áprilisában írt jelentésében érdemesnek találta feljegyezni, hogy több német és nyugati újság is nyíltan „I. számú német Sztálin”-nak nevezi Ulbrichtot.³ Ulbricht személyi kultuszát megvitatta az NSZEP Politikai Bizottsága is. Otto Grotewohl, az NDK miniszterelnöke fel is szólította őt arra, hogy „vizsgálja felül személyi kultuszát és hagyjon fel vele”.⁴

Ulbrichtnak nem ez volt az egyetlen oka arra, hogy hátráltassa a párton belüli vitát. Hruscsov beszéde ugyanis Sztálin bel- és külpolitikai tévedéseinek is nagy teret szentelt. Ulbricht nem akarta, hogy az általa esetlegesen elkövetett bel- és külpolitikai hibákat bármi módon is felhánytorgassák. 1953 tavaszán és nyarán egyszer már a múlt felülvizsgálata csaknem politikai bukáshoz vezetett. Következésképpen a XX. kongresszusról szóló vitákon Ulbricht a jövőbe mutató ígéretes elképzelésekre igyekezett terelni a figyelmet „a hibák megvitatása” (Fehlerdiskussion)⁵ helyett. A magyar felkelés után pedig, elsősorban a párt 29. (1956. november 12–14.) és 30. (1957. január 30.–február 1.) plénumán még inkább ezt a politikát szorgalmazta.

Ulbricht nemcsak a titkos beszédet próbálta meg a lehetőségekhez mérten elhallgatni, hanem Hruscsov nyilvános jelentését is, amit a szovjet pártvezető még a kongresszus megnyitóján mondott el. Ebben a felszólalásában Hruscsov a marxizmus–leninizmus egyes tanait bírálta felül. Mindenekelőtt megállapította, hogy mivel az egyes országok nem azonos adottságúak, minden országnak a maga útján kell megközelítenie a szocializmust. Hruscsov azt is kijelentette, hogy a szocialista tábor ereje és kiterjedése immár elrettent a kapitalista országokat a háborútól. Ezért a háború má nem „elkerülhetetlen”, a „békés egymás mellett élés” megvalósítható, mi több ez a cél.

Ulbricht személyét és az NSZEP hatalmát sértő fenyegetést látott az új ideológiai irányelvekben. Felvillant a Kelet- és Nyugat-Németország közötti kapcsolatok szorosabbá válásának és a két Németország közötti ellentétek csökkenésének lehetősége. Ulbricht viszont, aki Nyugat-Németország ellenséges image-ére építette diktatórikus hatalmát, bizonyára attól tartott, hogy a kevésbé feszült forradalmi légkör, valamint a harmonikusabb kapcsolatok a Német Szövetségi Köztársasággal alááshatják a keletnémet rendszer létjogosultságát.

Március közepén a pártvezetés megkapta Hruscsov titkos beszédének hivatalos verzióját. Ennek német fordítása a március 21-i 26. plénum előtti éjszaka el is készült.⁶ A következő nap Schirdewan olvasta azt fel a Központi Bizottságban. A KB-tagok a XX. kongresszus titkos irataiból is kaptak.⁷ Így gyakorlatilag egy hónappal az események után a német KB-tagok is értesültek a Moszkvában történekről.

Miután tájékoztódtak a XX. kongresszuson történekről, az NSZEP 26. plénumának küldötteit is hatalmába kerítette a szovjet párt önbírálatának légköre. Az Állami Tervhivatal elnökhelyettese, Margarete (Greta) Wittkowski kifogásolta a tájékoztatás lassúságát. „Úgy vélte, lett volna bőven idő arra – csak néhány órát vett volna igénybe”, hogy korábban is beszámoljanak a KB-nak.⁸ Mivel

² A XX. kongresszus után a Német Egységpárt Politikai Bizottságának légköréről, az ott felmerült vitákról vö. Karl Schirdewan: *Aufstand gegen Ulbricht: Im Kampf um politische Kurskorrektur, gegen stalinistische, dogmatische Politik*. Berlin, Aufbau Taschenbuch Verlag GmbH, 1994. 76–91. p.

³ Arhiv Vnesnyej Polityiki Ruszkoj Federacii (AVPRF), f.: Referentura po GDR, op. 1, portfel 1, papka 1: Politiceszkoje Piszmo 1. kvartal 1956 goda. 1956. április 27.

⁴ Centr Hranenyija Szovremennoj Dokumentacii (CHSZD): Rolik 5181, f. 5, op. 28, d. 425: Zapisz beszedi sz szekretarem Centralnogo Komityeta SzERP t. Sirdevanom. 1956. április 9.

⁵ Schirdewan: *Aufstand gegen Ulbricht...* 81–82. p.

⁶ Stiftung Archive der Parteien und Massenorganisationen im Bundesarchiv, Zentrales Parteiarchiv (SAPMO-BArch, ZPA): DY 30/IV 2/1/79: Ulbricht 26. plénum előtti beszéde. 134. p.

⁷ SAPMO-BArch, ZPA: DY 30/J IV 2/2A/482 és SAPMO-BArch, ZPA: DY 30/IV 2/1/79: Schirdewan 26. plénum előtti beszéde. 32. p.

⁸ Uo. 83. p.

azonban a 26. plénum csak két nappal a III. pártkongresszus előtt ült össze, aligha lesz elegendő idő arra, hogy a KB-t ténylegesen bevonják a kongresszus előkészületeibe. Szerinte a KB és a PB ahhoz túl ritkán ül össze, hogy kialakulhasson a kollektív munkaszellem, s ezért szükségesnek tartotta a KB és a PB munkastílusának megreformálását, csakúgy mint a fesztelen légkör megteremtését, amikor aztán az emberek valóban szabadon beszélhetnek majd.⁹ Amint az emberek nyíltabban kezdtek beszélni, a pártvezetésen belüli feszültségek is megsokasodtak. Erre utalt Willi Bredel is a III. pártkongresszuson (1956. március 24–30.): „Az SZKP XX. kongresszusán feltárt problémák nyomán pártunkon belül, valamint a párt és a munkásosztály kapcsolatában távolról sem kis és jelentéktelen súrlódásokkal kell megbirkóznunk. A munkásosztály ellenségei ezekre a nézeteltérésekre bázírozhatnak.”¹⁰

1956 nyarán a német gazdasági helyzet rosszabbodott, lévén, hogy Lengyelország a sztrájkok és zavargások miatt drasztikusan csökkentette, majd leállította a német gazdaság számára kulcsfontosságú áruk, többek között a szén exportját. Ebben a kiszolgáltatott helyzetben Ulbricht a júliusi, 28. plénum előtt még inkább azzal érvelhetett, hogy elsősorban a gazdasági célkitűzésekre és a XX. kongresszus pozitív megállapításaira kellene koncentrálni. Ennek ellenére a plénum mégsem hunyt teljesen szemet a múlt felett. Az, hogy Ulbricht egyáltalán érintette a disszidálás (Republikflucht) kérdését, már maga is a problémák nyíltabb és őszintébb felvetésére utalt. A nyíltabb légkört támasztották alá a párt demokratikus centralizmusának megújítását és a személyi kultusz felszámolásának szükségességét hangsúlyozó megjegyzései is. A plénum folytatta az NSZEP-ből korábban igazságtalanul eltávolított politikusok rehabilitálását is.¹¹ Mindezek ellenére a német külügyminiszter-helyettes, Otto Winzer és mások elégedetlenek voltak a XX. kongresszus határozatainak III. pártkongresszus utáni végrehajtásával.¹² Az erfurti városi pártbizottság első titkára, Hans Kiefert is bírálta azt a módszert, amivel a párt elsiklik az aktuális problémák felett. Megjegyezte: „A rádióban egy nagyon rövid, lakonikus hír foglalkozott azzal, hogy Rákosi lemondott a Magyar Dolgozók Pártja Központi Bizottságának első titkári posztjáról. A következő nap a *Neues Deutschland* cikke ezt főként Rákosi elvtárs megromlott egészségi állapotával magyarázta. Egy mondat utalt csak arra, hogy jelentős érdemei mellett Rákosi elvtárs múltját jelentős bűnök is terhelik a szocialista törvényességgel és személyi kultusszal kapcsolatban, amit nem szabad elfelejteni. Ennyi. Csak ez állt a hírben.”¹³ Hasonlóképpen azt is felhánytorgatta, hogy „a sajtóban az új szovjet külügyminiszter kinevezéséről csak egy futó hír jelent meg. [...] Molotovnak tehát szintén le kellett mondania; miért, miként? Elvtársainkkal ezeket a kérdéseket is meg kellene vitatnunk.”¹⁴ Az NSZEP vezetősége, legalábbis az Ulbricht mögött állók, érthetően nem szívesen hozták kapcsolatba a magas rangú politikusok eltávolítását a XX. kongresszus tanulságaival, nem szívesen utaltak arra, hogy az elmozdított politikusok nem akarták vagy nem tudták megvalósítani az ottani határozatokat.

1956 februárja után Kelet-Németországban néhányan boldogan üdvözölték azt, hogy többé már nem szükséges a szocializmus építésének szovjet útját követni, és Németország „a keletnémet viszonyoknak megfelelő” úton, esetleg „egy harmadik úton” valósíthatja meg a szocializmust. A szocializmus építésének nem erőszakos német útjáról született eltérő elképzelések közötti különbségek már a párt júliusi, 28. plénumán is megmutakoztak, de azok leginkább a magyar felkeléssel egy időben, a novemberi, 29. plénumra való készülődés alatt kerültek szembe egymással.

1956 nyarán a keletnémet pártvezetés néhány tagja csodálattal figyelte azt, ahogy Lengyelországban és Magyarországon nyílt vitát folytatnak a szocializmus építésének eltérő útjairól, és úgy gondolták, hogy az NDK-nak is követnie kellene az említett országok példáját. A 28. plénumon Wolfgang Steinitz professzor a Humboldt Egyetemről és mások csatlakoztak Otto Winzerhez és Hans

⁹ Uo. 85–86. p.

¹⁰ SAPMO-BArch, ZPA: DY 30/IV 1/3/4. 1956. március 27. 538. p.

¹¹ SAPMO-BArch, ZPA: DY 30/IV 2/1/161: Ulbricht plénumnyitó beszéde. 1956. július 29., uo. DY 30/IV 2/1/163: Ulbricht záró beszéde és uo. DY 30/IV 2/1/160: Information I. Die ideologischen Unklarheiten in der Partei und bei der Bevölkerung. Aus den Berichten der Sekretäre für Agitation und Propaganda der 14 Bezirksleitungen zusammengestellt.

¹² SAPMO-BArch, ZPA: DY 30/IV 2/1/162. 1956. július 28. 147–148. p.

¹³ SAPMO-BArch, ZPA: DY 30/IV 2/1/163: Kiefert beszéde. 1956. július 29. 267. p.

¹⁴ Uo. 268. p.

Kieferthez, akik bíralták az NSZEP addigi tartózkodó magatartását és sürgették, hogy a párt vezetése kövesse a lengyelek példáját, azaz a XX. kongresszus országokra és a múltra vonatkozó tanulságait nyíltabban vizsgálják meg. Záró felszólalásában Ulbricht azonban határozottan elutasította ezt a javaslatot. Kijelentette, hogy az „NDK sajtóság helyzete”, azaz nyílt határa Nyugat-Németországgal és Nyugat-Berlinnel, megköveteli, hogy az ország nagyon óvatos legyen e téren: „Steinitz elvtárs, a lengyel példát, amit több elvtársunk is megemlített, eddig nem utánoztuk és nem is fogjuk utánozni. Ezt nyíltan le kell szögeznünk. [...] Van némi gyakorlati tapasztalatunk. Országunk nagyon kiszolgáltatott helyen fekszik. A szocialista tábor legnyugatibb országa vagyunk. Nem engedhetjük meg ezt magunknak. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy máshol ne lehetne őket [a lengyeleket és a magyarokat] utánozni. De mi ezt nem tehetjük meg.”¹⁵ Azaz Ulbricht a szocializmus építésének külön útjairól alkotott lengyel és magyar elképzeléseket veszélyesnek és az NDK számára követelhetetlennek tartotta. Ulbricht a későbbiekben azzal is érvelt, hogy a Szovjetunió már túl van az osztályharc döntő részén, miközben az NDK még nem. Ezért a különböző utak elvét Ulbricht úgy értelmezte, hogy az osztályharc terén az NDK-nak a szovjet modelltől eltérő utat lehet járnia, azaz nem kell feltétlenül követnie Moszkva desztalinizációs politikáját.¹⁶

Az év második felében a békés egymás mellett élésről és a háború elkerülhetőségéről alkotott tézisek is megosztották a német pártvezetést.¹⁷ Ulbricht, valamint a kommunista ifjúsági mozgalom vezetője, Erich Honecker és mások végül nyíltan kijelentik, hogy meggyőződésük szerint ezeket az elveket nem lehet teljes mértékben érvényesnek tartani Németországra nézve, mivel Nyugat-Németország fenyegeti az NDK biztonságát. Következésképpen Kelet-Németországnak a „békés egymás mellett élés helyett” inkább az „éberségre” kell törekednie. Schirdewan és táborában azonban a Nyugat-Németországgal szembeni „éberség” gyakorlása helyett a hangsúlyt az NDK demokratikus berendezkedésének kiépítésére helyezte – és ez fontos indokként fog szolgálni 1958 eleji pártból való kizárásukhoz.¹⁸

A keletnémet külpolitikára súlyos teherként nehezedett a kivándorlás kérdése. A Német Demokratikus Köztársaság 1949-es megalapítása óta az országot elhagyók állandósult árama árulkodott a keletnémet lakosság általános elégedetlenségéről. 1953-ban 270 ezren hagyták el az országot, 1956-ban pedig a kitelepülők száma 316 ezerre nőtt.¹⁹ A párt vezetésén belül és szovjet oldalról egyre többen bíralták a keletnémet politikai vezetés e téren mutatkozó tehetetlenségét. Mi több, a XX. kongresszuson Sztálin személyi kultuszának egyik negatívumát abban vélték felfedezni, hogy a párt eltávolodott a néptömegektől. Az NDK-t elhagyók nagy száma is ékes bizonyítékát mutatta annak, hogy az ottani kommunista rendszer sem állt közelebbi kapcsolatban a lakossággal. Ez is Ulbricht hatalma ellen szólt. 1956 tavaszán és nyarán a pártvezetés összehangolt erőfeszítésbe kezdett a jelenség felszámolásának érdekében. Felállítottak egy bizottságot, amely azt a feladatot kapta, hogy tanulmányozza a problémát és annak okait, majd tegyen javaslatot olyan gazdasági, propaganda- és határvédelmi intézkedésekre, amelyek korlátozni tudják az országot elhagyók számát.²⁰

A pártvezetés természetesen aggódva figyelte a magyarországi helyzet radikalizálódását és a szovjet fegyveres erők beavatkozását a rend helyreállítása érdekében. Válaszul az NDK-ban azonnal szigorúbb biztonsági intézkedéseket hoztak. A zárt ajtók mögött pedig még inkább elmé-

¹⁵ SAPMO-BArch, ZPA: DY 30/IV 2/1/163. 1956. július 29. 389–391. p.

¹⁶ SAPMO-BArch, ZPA: DY 30/IV 2/1/167: Ulbricht 29. plénum előtti beszéde. 3. p. és uo. DY 30/IV 2/1/170: Ulbricht 30. plénum előtti beszéde. 110–112. p.

¹⁷ SAPMO-BArch, ZPA: DY 30/IV 2/1/160. Lásd 11. jegyzet. 12. p.

¹⁸ SAPMO-BArch, ZPA: DY 30/2/1/191: Honecker PB-jelentése a 35. plénumon. 1958. február 3. 69–70. p.

¹⁹ CHSzD: r. 8979, f. 5, op. 49, Ed. khr, 381: Addendum 1: Ykhod nasclenyija iz GDR v Zapadnuju Germaniju v 1950–1960 gg. Pervukin szovjet nagykövet SZKP KB-hoz írt 1961. április 7-i jelentését lásd uo. K voproszu ob Ykhode nasclenyija GDR v Zapadnuju Germaniju (kratkaja szpravka); SAPMO-BArch, ZPA: DY 30/J IV 2/2/483: Protokoll Nr. 29/56 der Sitzung des Politbüros des Zentralkomitees am 19. Juni 1956 im Zentralhaus der Einheit, Grosser Sitzungssaal: Anlage zur Vorlage über die Republikflucht.

²⁰ SAPMO-BArch, ZPA: DY 30/J IV 2/2/472: Protokoll Nr. 18/56 der Sitzung des Politbüros des Zentralkomitees am 17. April 1956 im Zentralhaus der Einheit, Grosser Sitzungssaal; Uo. DY 30/J IV 2/2A/491: Albert Norden KB-titkár levele: An alle Mitglieder des Politbüros.

lyültek a bel- és külpolitikai csatározások. Mindenki el akarta kerülni azt, ami Magyarországon történt, de két egymással szöges ellentétben álló vélemény alakult ki arra vonatkozóan, hogy ennek érdekében mit kellene tenni. Ulbricht tábora úgy gondolta, hogy a magyar felkelés és a keletnémet 1953. június 17-i események megismétlődését úgy lehet megakadályozni, ha szigorító intézkedéseket vezetnek be és megtiltják a rendszer nyilvános bírálatát. Schirdewan és társai viszont továbbra is meg voltak győződve arról, hogy ezeket a problémákat csak a párton és a társadalmon belüli őszinte és nyílt viták útján lehet megoldani.

1956 nyarán az NDK-ban egyre sokasodott azoknak a diákoknak és értelmiségieknek a száma, akik hangosan bírálni kezdték a keletnémet rendszert és a lengyel és magyar demokratikus mozgalmakkal szimpatizáltak. Ez elsősorban a Humboldt Egyetem és más egyetemek állatorvosi, szociológia, történelem, filozófia, közgazdaságtan, jogi, német, természettudományi és orvostudományi tanszékein és az írószövetségben volt érezhető. A német értelmiségiek közül néhányan kapcsolatban álltak a budapesti Petőfi Körrel²¹ is. Az NSZEP politikájával elégedetlen német értelmiségiek legfőbb szószólójának egyike Wolfgang Harich, a Humboldt Egyetem filozófia professzora, az Aufbau Presse lektora és Walter Janka, a berlini Aufbau Presse igazgatója volt.

Az első magyarországi szovjet beavatkozás után, a Humboldt Egyetem diákjai és tanárai folytatták a rendszer bírálatát, támogatták a magyarországi értelmiségiek követeléseit és a Nagy Imre-kormányt. Janka később így emlékezett vissza: „[a német] értelmiséget a XX. kongresszusnál hevesebben rázták meg a lengyel és magyar események.”²² A Humboldt Egyetem szünni nem akaró megmozdulásaira válaszul, Ulbricht rohamosztagokat állított fel az egyetem épülete elé, hogy megakadályozza a rendezvényeket. Ezt a lépését más pártvezetők azonban hevesen bírálták.²³ A PB november 8-i ülésén, azaz négy nappal a szovjetek második intervenciója után, a német párt vezetése határozatot hozott egy a KB mellett működő Biztonsági Bizottság felállításáról. Ulbrichtot nevezték ki a testület elnökévé. Olyan biztonsági intézkedéseket kellett kidolgozniuk, amelyekkel garantálhatták, hogy a zavargások ne terjedjenek át az NDK-ra.²⁴ Végül is a bizottság többek között azt javasolta, hogy minden pártvezető hordjon fegyvert magánál, és képezzék is ki őket fegyverhasználatra.²⁵

A magyar felkelés leverése után a november 12. és 14. között ülésező 29. plénum volt az első alkalom, ahol szélesebb körben vitathatták meg a tanulságokat. Schirdewan biztatta meg a PB jelentésének elkészítésével. Schirdewan és az egyik legfőbb ellenfelének számító Erich Honecker későbbi visszaemlékezései arról számolnak be, hogy október és november folyamán Schirdewan első jelentésváltozata erősen tovább szította a PB-n belüli feszültségeket.²⁶ Ennek hangneme és egyes részletei ugyanis a párton belüli liberális ellenzék véleményét képviselték. Amikor Ulbricht és mások a PB ülésein bírálatot illették ezt a megközelítést, Schirdewan azzal védekezett, hogy ő csak azt akarta biztosítani, hogy „Ulbrichtot ne érje el Rákosi sorsa”, értve ezen azt, hogy ne távolíthassák el a párt éléről azért, mert nem teljesítette a XX. kongresszus elvárásait és nem

²¹ A keletnémet értelmiség, elsősorban Harich és a Petőfi Kör kapcsolataival foglalkozó keletnémet levéltári anyagot lásd SAPMO-BArch, ZPA: DY 30/J IV 2/202/307; valamint uo.: DY 30/IV 2/1/170: Ulbricht 30. plénum előtti beszéde, 1957. január 30. 117–119. p.

²² Walter Janka: *Spuren eines Lebens*. Berlin, 1991. Idézi: Die partiinterne Behandlung der Geheimrede Chruschtschows auf dem XX. Partitag der KPdSU durch die SED, die PVAP und die KPdTsCh. Szerk. Jan Foitzik. In *Tauwetter ohne Frühling. Das Jahr 1956 im Spiegel blockinterner Wandlungen und internationaler Krisen*. Szerk. Inge Kirschchisen. Berlin, Berliner Debatte/GSFP, 1995. 79. p.

²³ SAPMO-BArch, ZPA: DY 30/IV 2/9.04/432: Aktennotiz aus dem Staatssekretariat für Hochschulwesen über einen geplanten Einsatz von Kampfgruppen der SED an der Berliner Humboldt-Universität, 1956. november 1. Vö. Dietrich Hoffmann – Karl-Heinz Schmidt – Peter Skyba: *Die DDR vor dem Mauerbau. Dokumente zur Geschichte des anderen deutschen Staates 1949–1961*. München, r. Piper GmbH & Co. KG, 1993. 260–261. p. és Schirdewan: *Aufstand gegen Ulbricht...* 116. p., valamint SAPMO-BArch, ZPA: DY 30/IV 2/1/166: Kurt Hager 29. plénum előtti mondott beszéde. 57. p.

²⁴ SAPMO-BArch, ZPA: DY 30/J IV 2/2/511 és DY 30/J IV 2/2A/511.

²⁵ SAPMO-BArch, ZPA: DY 30/IV 2/1/165: Schirdewan 29. plénum elé terjesztett PB-jelentése. 38. p.; SAPMO-BArch, ZPA: DY 30/IV 2/1/170: Honecker 30. plénumhoz írt beszámolója, 1957. január 30.

²⁶ SAPMO-BArch, ZPA: DY 30/IV 2/1/191: Honecker 35. plénumon terjesztett PB-jelentése, 1958. február 3. és Schirdewan: *Aufstand gegen Ulbricht...* 108–112. p.

próbálta meg áthidalni a párt és a tömegek közti szakadékot.²⁷ Schirdewan utasították a jelentés szövegének átírására. Válaszát, ami szerint ez a XX. kongresszus előtti „régik módszereivel való visszatérést” jelentené, nem fogadták el és „provokatív” jelzővel illették.²⁸

Schirdewan merészsége, hogy Ulbrichttal szembe mert szállni a Politikai Bizottságban, részben azzal magyarázható, hogy maga mögött hitte Puskin nagykövet révén a szovjetek támogatását. Hermann Matern, PB-tag és a párt Központi Ellenőrző Bizottságának vezetője is tanúsította ezt. Schirdewan állítólag közölte vele november 7-én, hogy a szovjetek sok kérdésben nem értenek egyet Ulbrichttal, és nyomatékosan azt sugallta, mintha inkább vele értenének egyet.²⁹ Szovjet tisztségviselők Schirdewannal történt találkozásairól készült feljegyzések alapján valóban azt lehet gondolni, hogy Ulbrichttal szemben a szovjetek erősen támogatták Schirdewant. A magyar forradalom után azonban, ha a szovjet hajlandóság nem is, de legalábbis lehetőségeik egyre inkább szűkültek arra, hogy Ulbrichttal szemben másokat támogassanak.

A 29. pártplénumon mindkét csoportosulás határozottan védelmezte a saját álláspontját. Wollweber ezt később úgy jellemezte, hogy a 29. plénum „volt az egyetlen életében, ahol igazán nyílt vitára sor kerülhetett”.³⁰ Grotewohl is utalt beszédében a „plénum előtti éles hangú, energikus felszólalásokra”.³¹

A plénum közvetve és közvetlenül az események tanulságával foglalkozott. A vitában két álláspont szegződött egymásnak. A Schirdewan által átírt PB-jelentés jó része, csakúgy mint Ulbricht, Wollweber, Peter Florin, a KB Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának vezetője, Otto Winzer, Willi Stoph nemzetvédelmi miniszter, Grotewohl, Paul Verner, az Össznémet Ügyek Osztályának vezetője és Alfred Neumann, a berlini városi pártbizottság első titkára, az ellenséges erők jelenlétét hangsúlyozták és a párt nagyobb egységéért és éberségéért szálltak síkra. Bruno Leuschner, az Állami Tervhivatal elnöke, Fritz Selbmann, Paul Wandel, a KB oktatásügyért felelős titkára, Fred Oelssner, Kurt Hager, a KB ideológiai titkára és időnként Schirdewan pedig azt támogatta, hogy nagyobb becsületességgel nézzenek szembe az ország problémáival. A két oldal eltérő következtetésre jutott arról, hogy a magyar válság fényében az aktuális német állapotokra mennyiben lehetne alkalmazni a XX. kongresszus szellemét. Az első csoport, a konzervatívabb álláspont azt képviselte, hogy igazuk volt akkor, amikor nem támogatták az NDK-ban a „hibák megvitatását”. A másik, liberális csoport, folytatni szeretne volna a hibák és problémák becsületes feltárását a magyar események után is.

A Schirdewan-jelentés egy meglehetősen tudathasadásos álláspontot képviselt azok után, hogy a PB a szöveg átírására kényszerítette a jelentés szerzőjét. Konzervatív és liberális nézeteket egyaránt tartalmazott, a magyarországi események kapcsán egyfelől ellenforradalmi, ellenséges és burzsoá felkelésről írt, és arról, hogy milyen fontos, hogy a keletnémet pártvezetés megőrizze egységét annak érdekében, hogy az ellenség a vezetésen belüli ellentéteket ne használhassa ki. Nagy fontosságot tulajdonított annak, hogy a német hadsereg erejét és készségi fokát növeljék, és hangsúlyozta a III. pártkongresszus döntéseinek helyességét, ahol is elvetették a személyi kultuszról származó hibák megvitatását. Másfelől azonban megállapította, hogy a magyarországi események fényében minden párt kötelessége a hibákkal való komoly szembenézés. Kijelentette, hogy a pártvezetésnek a fiatalághoz és különösen a nőkhöz szorosabb kapcsolatot kell kiépítenie. Meg kell találnia a módját, miként lehetne lebeszélni őket az ország elhagyásáról, és említett a lakosság elégedetlenségét kiváltó magyarországi gazdasági problémákról is – amelyek Kelet-Németországra ugyanolyan jellemzőek voltak.³²

²⁷ Uo.

²⁸ SAPMO-BArch, ZPA: DY 30/IV 2/1/191: Honcker 35. plénumon beterjesztett PB-jelentése. 70. p.

²⁹ Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratische Republic (BStU), 10993: Kurze Information über die PB Sitzung am 11. Januar 1958.

³⁰ Ernst Wollweber: Aus Erinnerungen. Ein Porträt Walter Ulbrichts. Szerk. Wilfriede Otto. *Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung*, (1990). 3. sz. 371. p.

³¹ SAPMO-BArch, ZPA: DY 30/IV 2/1/166: Grotewohl plénum előtti beszéde, 1956. november 13. 252. p.

³² SAPMO-BArch, ZPA: DY 30/IV 2/1/165: Schirdewan plénum elé terjesztett PB-jelentése, 1956. november 12. 4–58. p.

Peter Florin, de sokan mások, is a magyar felkelésről egymásnak ellentmondó tanulságokat vontak le. Florin szerint: „Az első tanulság az, hogy a világban elszánt küzdelem folyik a szocializmus és a kapitalizmus között. Nem szabad lebecsülni az imperialisták erejét, hanem állandó és folyamatos éberséggel erősíteni kell magunkat, hogy felvehessük a harcot az ellenforradalmi provokációkkal szemben. Már a kezdetben fel kell ismernünk az erre utaló jeleket, hogy csírájában elfojthassuk az erre utaló kísérleteket... A második számú következtetés pedig az, hogy gyorsan fel kell ismerni hibáinkat, fel kell számolni azokat, és úgy kell előrelépünk, hogy a szocializmus építését tényleg az egész munkásság ügyévé tegyük, el kell kerülnünk a párt tömegektől való elszakadását.”³³

Mozgósító irányát tekintve ez a két következtetés vagy tanulság kizárja egymást. Így, amikor választani kellett, az egyes pártfunkcionáriusok eltérő módon döntöttek. Florin és társai egyrészt azt mondták, hogy a pártnak nem kellene felemlenie a hibákat, másrészt azt is mondták, hogy tisztázni kéne azokat. De mindkettő egyszerre végül is lehetetlen volt. A lehetőségeket nyíltan megvitaták a plénumon, de mivel Ulbricht határozottan az elsőt támogatta, nyilvánvaló volt, hogy a vita egy ponton a konzervatívabb, védekező álláspont javára fog eldőlni. Ez azonban nem akadályozott meg sok magas rangú párttisztviselőt abban, hogy az ország jelenlegi és múltbeli politikáját ne kritizálja nagyon őszintén a plénum előtt.

Az alábbiakban a plénumon elhangzott beszédekből szeretnék idézni azzal a szándékkal, hogy megvilágítsam a keletnémet pártvezetők körében kialakult két álláspontot. A konzervatívok egyik legsúlyosabb érve az volt, hogy „bebizonyosodott”, hogy az imperialisták a szocialista táboron belül is ellenséges tevékenységet folytatnak. Stoph kijelentette: „Különösen a legutóbbi napokban, amikor a fehérterror pusztított Magyarországon, vált nyilvánvalóvá számunkra és a népi demokráciák pártjai számára, hogy az imperialisták nem mondtak le régi szándékukról. A magyarországi események azt mutatják, hogy a helyzet komoly.”³⁴ Florin ezzel egyetértett: „Mindannyian tisztában vagyunk azzal, hogy országunk különleges helyen fekszik. Amíg közvetlenül, nap mint nap Nyugat-Berlinen és Nyugat-Németországon keresztül érezzük az imperialisták nyomását, nem beszélhetünk spontán, örök békéről. Azt hiszem, az események kapcsán megbizonyosodhattunk arról, hogy az imperialisták nemcsak jelen vannak, de szervezkednek és nem rettennek vissza a kalandoktól sem.”³⁵

A felszólalók javasolták tehát, hogy a keletnémet pártvezetés erőteljesebb biztonsági intézkedéseket fogadjon. Azonban az „ellenség” esélyeit leginkább úgy csökkenthetik – nehogy Magyarországhoz hasonlóan az NDK-ban is aláássák a rendszer stabilitását –, ha nem adódik lehetőségük arra, hogy vizsályt szítsanak a párt vezetésén belül. Grotewohl megállapította: „a magyar és lengyel események azt mutatják, hogy az ellenség gyenge pontokat keres a szocialista táborban annak felbomlására. [...] Amikor a párt vezetését támadjuk, az ellenség előtt nyitjuk meg az utat.”³⁷ Következésképpen a pártnak nemcsak a hadsereget és határait kellett megerősítenie a Nyugattal szemben, hanem óvakodnia kellett attól, hogy a vezetésen belül megtérje az olyan ellentéteket, végső soron ideértve Ulbricht bírálatait is, amit az ellenség kihasználhat.

Másfelől Schirdewan eredeti jelentéstervezete, amint láttuk, csakúgy, mint Selbmann, Leuschner, Wandel és Oelssner beszédei, miközben nem tévesztették szem elől a konzervatív álláspontot, kétségtelenül jóval liberálisabban és nyíltabban közelítették meg a kérdést. Legfőbb érvük abban állt, hogy a magyarországi események bebizonyították: komolyan kell foglalkozni az országban felmerülő minden olyan problémával, ami a vezetés hibáiból származhatott, mert ellenkező esetben a helyzet csak rosszabbodni fog és felkelésbe torkollhat. Selbmann, Leuschner és Oelssner szemében az első megteendő lépés az NDK aggasztó gazdasági gondjainak becsületes felülvizsgálása lenne.

Selbmann beszélt a Magyarországon „elkövetett gazdasági hibákról” és ezzel minden bizonynyal arra is utalt, hogy a keletnémet gazdasági tervek hasonló veszélyeket hordoznak magukban.

³³ Uo. Florin plénum előtti beszéde. 64–65. p.

³⁴ SAPMO-BArch, ZPA: DY 30/IV 2/1/166: 1956. november 13. 87. p.

³⁵ SAPMO-BArch, ZPA: DY 30/IV 2/1/165: 1956. november 12. 61. p.

³⁶ Uo. Schirdewan plénum előtti beszéde. 38. p.

³⁷ SAPMO-BArch, ZPA: DY 30/IV 2/1/165: 1956. november 13. 252. p.

Magyarországi látogatásai alatt volt alkalma elcsodálkozni azon, hogy ott éveken keresztül milyen hatalmas összegeket öltek a nehéziparba, és aztán „egy szempillantás alatt megfeledeztek [ezekről az iparágakról], és magukra hagyták őket”. Rengeteg pénzt elherdáltak a gazdasági stratégiák változtatásával, miközben az egyik végletből a másikba estek. Selbmann figyelmeztetett arra, hogy az NDK-nak „le kell vonni ebből a tanulságot”.³⁸

Oelssner folytatta a keletnémet gazdaságpolitika Selbmann által elkezdett részletes bírálatát. Egyetértett azzal a következtetéssel, hogy vagy változtatásokat eszközölnek, vagy a magyarországihoz hasonló helyzet alakulhat ki az NDK-ban is. Oelssner is osztotta azt a szinte mindenki által hangoztatott véleményt, hogy a pártnak szoros kapcsolatot kell kiépítenie a tömegekkel.

„Schirdewan elvtárs PB-jelentése és Leuschner elvtárs beszéde is szólt már jelenlegi gazdasági nehézségeinkről. Selbmann elvtárs még magyarázatot is fűzött hozzájuk és azt állította, hogy részben magunkat vádolhatjuk ezek miatt a gondok miatt, mert olyan hibákat követtünk el, amiket nem kellett volna. Egyetérték Selbmann elvtárral. Arról is meg vagyok győződve, hogy hibáinknak köszönhetően egyre több nehézséggel kell majd szembenéznünk... Tehát hányadán is állunk? Teljes nyíltsággal kimondom: rendkívüli feszültségek mutatkoznak az ellátás terén élelmiszerből és más árucikkekből... Nem akarom azt mondani, hogy rosszabb az ideai helyzet a tavalyinál.

(Otto Grotewohl: Miért használj ilyen szavakat? Mit jelentsen ez?)

Hadd fejezzem be! A közbeszólások módjáról is fogok még valamit mondani egy percen belül. Tehát megismétlem: rendkívüli feszültségek mutatkoznak az ellátás terén...”³⁹

Oelssner utolsó felszólalásában a párton belüli politizálásról nagyon elítélő képet festett: „gyakran megesik velünk, hogy gyakorlatilag nem hozakodhatunk elő kellemetlen kérdésekkel.”⁴⁰ Kijelentette: „nem mehet ez így tovább, hogy amikor kellemetlen kérdések merülnek fel, hatalmi szóval leveszik azokat a napirendről. Részhajlás nélkül kell kivizsgálni mindent, elvtársi módon megvitatni és olyan határozatot kell hozni, ami javára válik szocialista gazdaságunknak és munkás-paraszt államunknak.”⁴¹

Ulbricht a gazdaságot ért összes bírálatot azzal utasította vissza, hogy: „Senki sem állította azt, hogy [gazdasági célkitűzéseinket] minden téren csak saját erőnkre hagyatkozva kéne [elérnünk], de azt mondtuk, egy olyan tervet kell összeállítanunk, amelyet aztán szem előtt tarthatunk, és azt mondtuk, a lehetőségekhez mérten a lehető legtöbb területen el kell érünk a világszínvonalat a Szovjetunióval és mindenekelőtt a Csehszlovák Szocialista Köztársasággal kialakított együttműködés segítségével.”⁴² Ebben Grotewohl is Ulbrichttal értett egyet. Nem vitatta, hogy a gazdaság helyzete súlyos, de feltette a kérdést: „tehát úgy kellene cselekednünk, mintha a párt a bukás szélén állna? [...] Azt hiszem teljesíthetjük kitűzött feladatainkat, és szerintem az egész PB ezen a véleményen van.”⁴³ Az NDK gazdasági helyzetéről vagy a gazdasági gondok miatt az NDK pártvezetésének jövőjéről festett borúlátó véleményeket nem szívesen hallgatták.

A magyarországi események megrázó hatása alatt a 29. plénumon jelentősen megerősödött a XX. kongresszus irányelveivel szemben álló, konzervatív álláspont. Ezt a fordulatot már az is jelezte, ahogy a plénum előtt Schirdewant jelentésének átírására szólították fel. A szocializmus építésének eltérő útjai, Ulbricht és híveinek értelmezésében azt jelentette, hogy az NDK nem követheti mindenben a Szovjetuniót: „A Szovjetunióban a munkásosztály és a munkásállam már harminc éve dolgozik a szocializmus felépítésén. Ezért a szocialista gazdaság és a kommunizmusba való átmeneti gazdaság irányításának magas fokát érték már el. Mi még csak rövid ideje, hat éve dolgozunk ezen. Következésképpen sokat tanulhatunk a Szovjetuniótól, de ezenközben nem szabad megfeledeznünk arról sem, hogy a Szovjetunióban már több évtizede formálódik a munkásosztály tudatossága.”⁴⁴

³⁸ Uo. 1956. november 12. 84–85. p.

³⁹ SAPMO-BArch, ZPA: DY 30/IV 2/1/166: 1956. november 13. 167–168. p.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Uo. 175. p.

⁴² Uo. 128–129. p.

⁴³ Uo. 249. p.

⁴⁴ SAPMO-BArch, ZPA: DY 30/IV 2/1/167: 1956. november 14. 3. p.

Más szavakkal, a Szovjetunióknak sokkal több ideje volt, mint az NDK-nak arra, hogy kiküszöbölje az osztályharcot, és ezért a Szovjetunió szemszögéből sokkal igazabb lehet, mint az NDK oldaláról nézve, hogy a békés egymás mellett élés és a háború elkerülése lehetséges. A fentiekben láthattuk, hogy több vezető pártfunkcionárius is meg volt arról győződve, hogy az NDK nem kerülheti el a háborút Nyugat-Németországgal.

Ezzel összhangban a 29. plénum után egy héttel a Politikai Bizottság döntött arról, hogy az egyetemekről „eltávolítanak minden valójában provokatív erőt” és megbüntetik „a zavargások szervezőit”.⁴⁵ 1956. november 29-én Harichot, majd 1956. december 6-án Jankét is letartóztatták.⁴⁶

Az 1957. január 30. és február 1. között megrendezett 30. plénumon⁴⁷ Ulbricht és támogatói megtámadták a liberális vonalat egyelőre anélkül, hogy név szerint bárkit is megneveztek volna, és az „opportünizmussal” szemben egy keményvonalas politikát fogadtattak el. Wollweber erről azt írta a későbbiekben: „A 30. plénumon visszafordították a hajó kormányát. Új kilátásokkal kecsegtettek. A szocializmus építésének ütemét felgyorsították, a Nyugattal szembeni biztonsági intézkedéseket jogosan megszilárdították...”⁴⁸ A 30. plénumon továbbá Alfred Neumann vette át Schirdewan munkáját a KB Vezető Párttestületek Osztályának élén, és ezzel elkezdődött az a folyamat, aminek a végén majd teljesen eltávolítják a hatalomból.

A 30. pártplénumra már Erich Honecker készítette el a PB jelentését. A Kádár János vezette új magyar kormány véleményét átvéve kijelentette: a magyarországi zavargások legfőbb okát a „jól szervezett és a nyugati államok agresszív imperialista körei és titkosszolgálatai által támogatott ellenforradalmi erőkben” kell keresni és csak másodsorban okolhatók „a Magyar Dolgozók Pártja vezetésének politikai és gazdasági téren elkövetett hibái”. Honecker így kiállt a 29. plénum azon határozata mellett, amely az „éberség” fokozását írta elő, és megállapította, hogy „készen kell állni arra, hogy az imperialisták ellenforradalmi tevékenységének minden próbálkozását csírájában elfojtsák”.⁴⁹

Az NSZEP ezirányú fellépésének részeként Honecker felhívta a küldöttek figyelmét arra, hogy tanulmányozzák Harich és társainak „bűnöző”, „ellenséges” és „ellenforradalmi tevékenységéről” kapott anyagokat, mert ezek „a NATO agresszív terveinek kezére játszottak.” Honecker azt hangoztatta, hogy ez a csoport „alá akarta ásni a párt vezető szerepét és a nyugatnémet militaristák segítségével fel akarta számolni az NDK munkás-paraszt államát”.

Az „ellenforradalmi Harich-központ” megemlékezésén túl, a párt 30. plénumán Honecker azt is bejelentette, hogy a Párt Központi Ellenőrző Bizottsága „több elvtárs magatartásával és államelenes tevékenységével is foglalkozott”.

A magyarországi események olyan mértékben pánikba ejtették a keletnémet vezetést, hogy saját soraiban kezdett keresgélni a potenciális ellenség után. A magyar események menetéből levont másik tanulság pedig az volt, hogy látván az állambiztonsági erők és a hadsereg közötti nyílt szakadékot, a PB az előbbieket a Belügyminisztérium alá rendelte, szemben a korábbi állapotokkal, amikor egyszerre tartoztak a Belügyminisztérium és az Állambiztonsági Minisztérium hatáskörébe.⁵⁰

A 30. plénumon Honecker két további intézkedést is bejelentett. Ezek is az NDK államrendjének biztonságát voltak hivatottak szolgálni. Közölte a küldöttekkel: „a párt és az állami funkcionáriusok felfegyverzése, amiről a 29. plénum határozott, azóta már meg is kezdődött, mint tudják. A Politikai Bizottság által jóváhagyott lista alapján mintegy 10 ezer (nő és férfi) elvtárs kap majd kézifegyvert. A rendőrség kiképzői fogják betanítani őket a pisztolyok és géppisztolyok használatára.”⁵¹

⁴⁵ *Die parteiinterne Behandlung der Geheimrede Chruschtschows auf dem XX. Parteitag der KPdSU durch die SED, die PVAP und die KPTsch.* Szerk. Foitzik. 80. p.

⁴⁶ *Wer war Wer in der DDR. Ein biographisches Handbuch.* Szerk. Bernd-Rainer Barth et al. Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, 1995. 273. és 337. p.

⁴⁷ SAPMO-BArch, ZPA: DY 30/IV 2/1/170–173.

⁴⁸ Ernst Wollweber: *Aus Erinnerungen...* 371. p.

⁴⁹ SAPMO-BArch, ZPA: DY 30/IV 2/1/170. 9. és 33. p.

⁵⁰ Uo. 36, 42, 45. p.

⁵¹ Uo. 49. p. Honecker azt is hozzátette, hogy a felfegyverzett pártfunkcionáriusoknak felelősségteljesben kénc viselkedniük, mivel korábban már volt példa a fegyverek jogtalan használatára.

Az NDK védelméért érzett személyes felelősség növelésével kapcsolatos második intézkedés kimondta, hogy a lakosságot minél inkább be kell vonni a sporttevékenységekbe.

Ulbricht bejelentette, hogy mivel Németország a sztálini korszak jelentős részében náci vezetés alatt állt és még a Szovjetuniót is megtámadta, „mi, németek, vagyunk a legkevésbé hivatottak arra, hogy felemlegessük a Szovjetunióban akkor elkövetett hibákat, amikor Németországban a fasizmus volt uralmon, az a német fasizmus, amely agresszív politikát szült és folytatott”. A szovjet rendszer a náci támadással szemben bebizonyította, hogy milyen erős. Visszaverte a támadást és Németországban is elpusztította a fasiszták bázisát. Sztálin, mint az akkori szovjet vezető, természetesen nagy szerepet játszott ebben. Ulbricht ezzel megpróbálta lezárni a XX. kongresszuson Sztálinról kezdeményezett vitát, és megpróbált továbblépni. A „magyarországi tanulságok” felbátorították arra, hogy ezt megtegye, hogy a jövőre koncentrálhasson és foglalkozhasson végre az NDK nyugati mesterkedésekkel szembeni védelmével.

A plénum elé tárt PB-jelentésben Honecker figyelmeztetett arra, hogy „milyen veszélyek leselkednek most, ha mindegyik ország előtérbe kívánja helyezni nemzeti sajátosságait” ahelyett, hogy arra összpontosítanának, hogy „a szocializmushoz vezető alapvető út minden ország számára azonos”.⁵² A plénum záró beszédében Ulbricht még egyszer szükségesnek tartotta hangsúlyozni: „Mi nem követjük a lengyel példát [...] Mi nem kísérletezünk, akár a lengyelek.”⁵³

Az erős és egységes politikai irányvonal miatt, amely a magyarországi események nyomán az éberség szükségességét hangsúlyozta, sokkal kevesebb őszinte és bíráló vitára került sor ezen a plénumon, mint a korábban. 1957 nyarán pedig a magyarországi eseményekből levonható tanulságokat felhasználó erősen konzervatív irányvonal, amelynek hívei látványosan megszaporodtak a 29. és a 30. plénum között, elsőprő fölénybe került.

Amint a fentiekben láthattuk, a magyarországi események gyökeresen megváltoztatták a kelet-német pártvezetésen belüli erőviszonyokat. Hruscsov, Ulbricht és mások számára is világossá vált, hogy a XX. kongresszus magasatos eszméit egy az egyben nem lehet megvalósítani.

Az NSZEP Központi Bizottsága az 1957. július 10–12. között tartott 32. plénumon értesült a Hruscsov-ellenes csoport létéről és eltávolításáról.⁵⁴ A pártvezető eltávolítását megkísérlő politikusok megbuktatása Schirdewan és társai számára, akik Ulbricht vezetői stílusával és az NDK-beli politizálás módjával szálltak korábban szembe, semmi jót nem ígért. Az NSZEP következő, 33. plénumán október 16–19. között aztán Ulbricht személyesen is megtámadta azokat, akik tőle eltérő következtetéseket vontak le a XX. kongresszus határozataiból és a magyarországi eseményekből.

A 33. plénumon Ulbricht ismét az éberség szükségességét hangoztatta. Aztán, a szokásostól eltérően, anélkül hogy eljutott volna a végkövetkeztetésekig, a plénum végén a zárszó helyett (Schlusswort), egy felszólalásba (Zwischenrede) kezdett. Kijelentette: „pillanatnyilag nem említ név szerint senkit sem”, de egyértelműen a III. kongresszus utáni párton belüli ideológiai és politikai ellentétekre és „néhány elvtárs” „dogmatikus”, „revizionista” és „ingadozó” magatartására utalt.⁵⁵ Végezetül megjegyezte, hogy mivel még nem zárult le minden vita, záróbeszédet sem mondhat, és csak olyan kérdésekről mondhatja el a véleményét, amiket a következő plénumon még meg kell majd tárgyalni.

Ulbricht ezt követően elmagyarázta, hogy „néhány elvtárs” miként támogatja az NSZEP-re és az NDK-ra ártalmas politikai irányzatokat, amivel akár még az egy évvel korábbi veszélyt is felidézhetik: „Vannak olyan nézetek, amelyek népi demokratikus berendezkedésünk demokráciafokát csak egy szempontból nézik, és nem vesznek tudomást arról, hogy az osztályharc még nem zárult le. Nyugat-Németországból az ellenség még szítja az osztályharcot és a munkás- és parasztállam, valamint a szocializmus megvédéséért nemcsak a meggyőzés eszközeivel, hanem az államhatalom eszközeivel is harcolnunk kell.”⁵⁶

Példaként Ulbricht megemlítette a pártvezetésen belüli heves ellentéteket azzal az elmúlt évi döntéssel kapcsolatban, amikor fegyveres rohamosztásokat küldtek a Humboldt Egyetem állator-

⁵² Uo. 50–51, 96–97, 98, 11. p.

⁵³ SAPMO-BArch, ZPA: DY 30/IV 2/1/171. 103. p.

⁵⁴ SAPMO-BArch, ZPA: DY 30/IV 2/1/177: Ulbricht beszéd. 86–106. p.

⁵⁵ SAPMO-BArch, ZPA: DY 30/IV 2/1/186. 546. p.

⁵⁶ Uo. 556. p.

vostan-hallgatóinak tüntetésére. Amint azt Schirdewan 1958. január 1-jei nyilatkozatában, majd később életrajzában is leírta⁵⁷, ő volt egyike azoknak, akik nem értettek egyet ezzel a lépéssel és ehelyett azt a véleményt képviselték, hogy a pártnak tárgyalnia kellett volna és meg kellett volna próbálnia meggyőzni a tüntetés résztvevőit tévedésükről. Ulbricht erről azt mondta: „Ebben a kérdésben sok elvtárs másként gondolkodott. Voltak olyan elvtársak még a kormányban is, akik úgy gondolták, hogy csak ideológiai eszközökkel vehetjük fel a harcot.”⁵⁸ „Figyelman kívül hagyták, hogy Nyugat-Berlinből irányított amerikai ügynökök ellen folyt a harc. Így nem volt elég csak szavakkal harcolni ellenük. Néhányan azt is mondták, hogy »először bizonyítékot kell szereznünk az ellenforradalmi csoportok létéről«, mielőtt ellenük fordulnánk. De ez azt jelentené, hogy előbb engedjük, hogy ártsanak nekünk, s csak aztán csapunk le rájuk.”⁵⁹

Azok után, hogy Schirdewan nem visszakozott az 1957. november 27-i 34. plénumon – Honecker erről azt írta, hogy Schirdewan „nem kapitulált és felvette a harcot”⁶⁰ –, a játszma eldőlt. December 17-én a Politikai Bizottság önkritikára szólította fel. Írásbeli nyilatkozatban⁶¹ várták el tőle, hogy liberális nézeteit megtagadja. Az a nyilatkozat, amit 1958. január 1-jén Schirdewan átadott, távolról sem felelt meg ennek az igénynek. Ekkor felkérték a nyilatkozat átírására, amit visszautasított. Ezt követően, miután egy keletnémet pártdelegáció Schirdewan nélkül, 1958. január 28-án Moszkvába utazott tárgyalni a szovjetekkel és ott megkapták a szovjet pártvezetők hozzájárulását Schirdewan elmozdításához⁶², ezt végre is hajtották a párt 1958. február 3–6-i 35. plénumán.

Ezen a plénumon zárták ki a pártból az ún. „opportunisták frakció” tagjait: Schirdewant, Wollwebert, Zillert, Oelssnert és Selbmannt. A PB jelentését Erich Honecker olvasta fel, aki akkor tulajdonképpen át is vette Schirdewan második helyét a pártvezetésben.

„Az SZKP XX. pártkongresszusának határozatait lassacskán felszámolták, az egyszemélyi vezetés régi módszerei egyre világosabban és világosabban új életre keltek.”⁶³

Mivel a magyar felkelés éppen akkor tört ki, amikor az NDK-ban a pártvezetésen belül a követendő politikai iránnyal kapcsolatban az ellentétek a tetőpontra hágtak és amikor a szovjetek egyre erősebben kezdték Schirdewant pártfogolni, a felkelés és leverése végül is a keményvonalas, konzervatív politika kezére játszott, és eloszlatta annak a valószínűségét, hogy Schirdewan vagy később más, kevésbé merev politikát képviselő politikus valaha is sikeresen szállhasson szembe Ulbricht egyeduralmával.

Távolabbról nézve megállapíthatjuk azt is, hogy a magyarországi események következtében beszűkültek az NDK politikai lehetőségei, mivel az Ulbricht vezette pártvezetés egyre inkább magába zárkózott attól való félelmében, hogy ha bármilyen lehetőséget ad a szabad véleménynyilvánításra, az a vezetés bukását eredményezheti. A magyar válság másik hosszú távú következménye pedig az volt, hogy az NDK gazdasági segítségért folyamodott a Szovjetunióhoz, s az meg is adta a kért támogatást, nehogy megismétlődjék a magyar válság vagy a keletnémet 1953. június 17. A magyar tapasztalat tehát megerősítette Ulbricht tárgyalási pozícióit a szovjetekkel szemben gazdasági és egyéb kérdésekben. Moszkvában megbízható vezetőt láttak benne, aki jogosan állíthatta, hogy 1956 feszült hónapjaiban sikerült megőriznie a nyugalmat az NDK-ban. A későbbiekben ezért aztán kiálltak politikája mellett. Támogatásuk egyik formája pedig éppen a nagyobb mértékű gazdasági segítségben jelentkezett.

(Ford.: Somlai Katalin)

⁵⁷ Schirdewan: *Aufstand gegen Ulbricht...* 116. p.

⁵⁸ SAPMO-BArch, ZPA: DY 30/IV 2/1/184. 557. p.

⁵⁹ Uo. 557–562. p.

⁶⁰ SAPMO-BArch, ZPA: DY 30/IV 2/1/191: Honecker 35. plénum előtti beszéde, 1958. február 3.

⁶¹ Uo. 81. p.

⁶² CHSzD: r. 8873, f. 5, op. 49, d. 76: Jurij Andropov jelentése: V Centralnij Kominitet KPSzS, 1958. január 30.

⁶³ Ernst Wollweber: *Aus Erinnerungen...* 373. p.